

تحقیقات اقتصادی

واحد مقیاسها در ایران تا وضع قانون های خرداد سال ۱۳۰۴ و اسفند ۱۳۰۷ خورشیدی^۱ که بموجب آنها مقیاس های جدید بر اساس مقیاس های اروپائی (سلسله متری)

ایران

در سراسر کشور ایران رسمی نشد، وضع یکسان و یکنواختی نداشت. تا این زمان در هر استان و هر شهر و حتی در هر ده واحدی مخصوص بکار میبردند و این اختلاف وزن و مقدار که بهنگام وصول عوارض و مالیات های دولتی سبب کشمکش های میان مأموران دولت و مؤدیان مالیات می گردید برای بازرگانان هم که در دادوستد های خود از تبدیل این مقیاسها بیکدیگر ناگزیر می بودند مشکلاتی بسیار فراهم میساخت و در

سرینک جمناگیر تانم مقامی

«دکتر و تاریخ»

۱ - در ده خرداد ۱۳۰۴ خورشیدی قانون اوزان و مقیاس های جدید و در ۱۲۷ اسفند ۱۳۰۷ قانون تعیین واحد مقیاس پول قانونی بتصویب مجلس شورای ملی رسید.

نتیجه موجب کندی امر تجارت میشد چنانکه می توان آنرا یکی از علل و موجبات عدم موفقیت های بازرگانی ایران در سال های پیش از سال ۱۳۰۴ خورشیدی دانست. این اوزان و مقادیر نه تنها بر حسب مناطق مختلف با یکدیگر تفاوت داشتند، بلکه باقتضای زمان نیز تغییر می یافتند. چنانکه میدانیم مقیاس های دوره ساسانیان با آنچه در دوران بعد از ساسانیان معمول بود تفاوت کلی داشت؛ مقادیر و اوزان متداول در نخستین سده های اسلامی^۱ دیری نپائیدند و اوزان جدیدی هم که در زمان پادشاهی غازان خان، جایگزین آن گردید^۲ در ایران رواج کامل نیافت^۳ و در سده های بعد همان اوزان و مقادیر پیشین با تغییرات و اضافاتی معمول بود که مختصری از آنرا در سیاحتنامه شاردن میتوان یافت^۴.

از مقیاس های دوران افشاریه و زندیه آگاهی درستی نداریم ولی چون این دو دوره از همه جهات برزخی بین دوره صفویه و دوره قاجاریه هستند در این مورد هم میتوان چنین حکم کرد که واحد اوزان و مقادیر در این سالها نیز همان مقیاس های دوره صفویه بوده که عیناً و یا با تغییراتی به دوره قاجاریه انتقال یافته است بویژه که بسبب آشفتگی اوضاع و آشوبها که در مدت این هفتاد و چند سال فاصله از انقراض سلسله صفویه تا تشکیل سلسله قاجاریه (۱۱۳۵ - ۱۲۰۹ ه. ق) در سراسر ایران حکمفرما بود، فرصت و مجالی برای حکومت های وقت و مردم نمی بود تا به مسأله واحد مقیاسها بیندیشند. اما درباره اوزان و مقادیر آغاز دوره قاجاریه خوشبختانه آگاهی بیشتر و جامعتری در دست است و آن گزارشیست مورخ بتاريخ ۱۷ اوت ۱۸۰۹ (۶ رجب ۱۲۲۴ قمری) از خاورشناس فرانسوی ژوانن Jouannin که خود از سال

۲ - برای آگاهی از بعضی از اوزان معمول در این سده ها به کتاب مالک و ذارع تألیف پرودنورد بانو لمبتن ترجمه منوچهر امیری رجوع کنید؛ از ص ۶۹۵ تا ص ۶۹۷.

۳ - و. ک. به تاویخ مبارک خاذائی ص ۲۸۸ و همچنین به کتاب تاویخ منول تألیف عباس اقبال چاپ امیر کبیر از ص ۲۹۴ تا ص ۲۹۶. بموجب یرلیخ (فرمان) خاذاان مقرر شده بود اوزان متداول در تبریز در همه جای ایران معمول شود.

۴ - مالک و ذارع صفحه ۶۹۷.

۵ - و. ک. به ج ۴ ص ۳۷۶ - ص ۳۸۵ ترجمه محمد عباسی.

۱۸۰۷ تا ۱۸۱۰ (از ۱۲۲۲ تا ۱۲۲۲ قمری) بسمت منشی و مترجم هیأت سفارت ژنرال گاردان Gardane در ایران بوده و اصل گزارش او در بایگانی را کد وزارت امور خارجه فرانسه ضبط است.^۶

اگرچه با وجود واحد مقیاسهای رسمی و قانونی در ایران^۷، هنوز به پیروی از سنن دیرین، اوزان و مقادیر قدیمی در بسیاری از نواحی کشور متداول است ولی چون دیری نخواهد پایید که بر اثر تممیم مقیاسهای قانونی، مقیاسهای قدیم سرانجام بدست فراموشی سپرده خواهند شد، بمنظور حفظ این فصل از تاریخ اجتماعی ایران (اقتصادیات و بازرگانی) که خود حاوی گنجینه‌ای از اصطلاحات اقتصادی و اجتماعی ایران است، ترجمه تحقیقات ژوان رادراینجا از نظر خوانندگان لازم دانستیم^۸:

مقیاس پول در ایران:

در ایران، سکه‌های زر و سیم و مس موجود است. سکه‌های زر و سیم در شهرهای تهران، اصفهان، تبریز، قزوین، کاشان، رشت، مازندران، مشهد، یزد، شیراز، کرمان، کرمانشاهان، مراغه، خوی، ایروان، سمنان، لاهیجان و استرآباد ضرب میشود، از این میان هفت شهر اخیر الذکر نام بلد دارند و تهران، اصفهان، تبریز و قزوین دارالسلطنه، کاشان دارالمؤمنین، رشت و مازندران دارالمرز، مشهد مقدس، یزد دارالعباد، شیراز دارالعلوم و بالاخره کرمان دارالایمان نامیده میشوند.

۶ - مجموعه اسناد و مکاتبات سیاسی ایران، جلد دوازدهم، پراگهای ۱۴۰ تا ۱۴۴

۷ - قانونهای سالهای ۱۳۰۴ و ۱۳۰۷

۸ - در مورد اوزان و مقادیر غیر رسمی که هنوز در برخی از نواحی ایران معمول است به کتاب مالک وزارت مع ۶۹۷-۷۰۱ رجوع کنید که لمبتون مقداری از آنها ذکر نموده است. نگارنده نیز کتابی بنام اوزان و مقادیر ایران در دست تالیف دارد و مقیاسهای همه نواحی و شهرها و دهات ایران در آن بنصیل جمع آوری شده است.

۹ - در این تاریخ که هنوز معاهده گلستان میان ایران و روسیه بسته نشده بود،

ایروان جزو قلمرو ایران بوده است

سکه طلا که تومان خوانده میشود امروز ۲۸ نخود (یک مثقال و $\frac{1}{11}$ مثقال زرخالص دارد و بی ترکیب است ولی سابقاً وزنش ۳۰ و ۳۲ نخود بود .
شاهی طلا مساوی هفت نخود و برابر دو ریال است .

سکه نقره موسوم به ریال می باشد و وزن آن مساوی دو مثقال و شش نخود یاد و مثقال و $\frac{1}{11}$ مثقال است . ترکیبش خالص و در سراسر کشور بهمین نام معروف و رایج است .

بنابر این هشت ریال نقره برابر یک تومان طلا یا ده هزار دینار دیوانیست که از آن صحبت خواهیم کرد .

سکه های نیم ریالی و ده شاهی و پنج شاهی نیز هست .

شاهی نقره - شاهی نقره مساوی ۳ شاهی و $\frac{1}{8}$ است .

همه این سکه ها که از آنها بحث شد باندازه و قواره خاصی ضرب میشوند و آنرا پول دیوانی یا پول زنده می نامند و باین احتساب تومان شامل ۲۰۰ شاهی و ریال ۲۵ شاهی است .

پول دیوانی در تهران و تبریز و شیراز و اصفهان و برخی دیگر از شهرها ضرب میشود .

شاهی دیوانی مرکب از دو سکه مسی است که وزن و ارزش هر دو تقریباً یکی است و برابر پنج سانتیم فرانسه است . ولی ضربشان بد است و ساختشان خوب نیست و شکل شیر و خورشید روی آنها موجود است .

سکه نقره (پول زنده) در شهرهای تهران، زنجان، رشت، قم، خوی، لاهیجان، قزوین و ایروان ارزش ۲۵ شاهی دارد و سکه خاص دیگری در این شهرها نیست .

ارزش ریال نقره یا پول مرده در شهرهای ایران چنین است:

در اصفهان برابر ۲۶ شاهی پول رایج

در تبریز برابر ۳۱ شاهی و بیست و پنج صدم

در زرد برابر ۲۷ شاهی و نیم

۳۲ شاهی

در قم و کاشان

۱۶ شاهی

در همدان و مازندران و بنادر خلیج فارس

در کرمان	۳۵ شاهی
در مراغه	۳۱ شاهی
در ارومیه (رضائیه امروز)	۲۲ شاهی
در کرمانشاه و سمنان	۲۱ شاهی
در مشهد	۲۰ و ۱۰ شاهی
در هرات	۱۲ شاهی
در طیس	۱۰ شاهی
سکه محاسبات	

تومان (خواه پول زنده یا مرده نقره) باید همیشه مرکب از ده هزار دینار باشد.

یکهزار دینار برابر است با یکقران و یا ۲۰ شاهی (نقره زنده یا مرده)

۲۰۰ دینار برابر است با یک عباسی یا ۴ شاهی

۵۰ عباسی برابر است با یک تومان

۱۰۰ دینار یا سنار برابر است با دوشاهی

۵۰ دینار برابر است با یک شاهی

۲۰ دینار برابر است با یک بیستی یا $\frac{1}{5}$ شاهی

تومان دیوانی مساوی با ۲۰۰ شاهی یا ده هزار دینار و یا هشت ریال است و یک ریال برابر ۱۲۵۰ دینار دیوانی میباشد.

هزاری دیوانی بصورت سکه ایست خارجی برابر با ۶۰ پارس و بنام غروش عین (یا پیاست قدیم) که در ۱۱۸۷ قمری در زمان سلطنت سلطان عبدالحمید پادشاه عثمانی ضرب شده و امروز در آذربایجان و عراق^۱ و بنادر خلیج فارس رواج بسیار دارد. در بغداد ارزش آن ۶۴ تا ۶۵ پارس است و با این نسبت، ارزش ریال ۱۰ تا ۸۱ پارس و یک چهارم پارس میباشد و حال آنکه در تبریز غروش ۷۲ تا ۷۵ پارس بیشتر ارزش ندارد.

پنج هزاری دیوانی چهار ریال ارزش دارد.

۱۰ - در تقسیمات قدیم کشور ایران منطقه مرکزی ایران شامل همدان، اراک، گلپایگان

و کاشان و اصفهان و قم و حوالی آنها را عراق عجم میگفتند مترجم .

کلیه محاسبات بر حسب هزاری و دینار نوشته میشود و برای ضبط این محاسبات باخط سیاق می نویسند .

ارزش تومان در هر يك از شهرها كه سكه در آنجا ضرب میشود :
 با توجه باینكه تومان نقره در گردش (پول در گردش) و یاپول راكد همیشه به هزار دینار تقسیم میشود ، ارزش تومان نقره بدینقرار است :

ارزش به دینار	ارزش تومان نقره				نام شهر
	كسری	شاهی	ریال	تومان	
۹۶۱۵	$\frac{۳}{۱۰}$	۱۷	۷	-	تومان اصفهان
۸۰۰۰	-	۱۰	۶	-	د تبریز
$۷۸۱۰\frac{۱}{۲}$	$\frac{۳}{۱۶}$	۶	۶	-	د کاشان و قم
۹۰۹۱	$\frac{۹}{۱۱}$	۶	۷	-	د یزد
۱۵۶۲۵	$\frac{۱}{۲}$	۱۲	۴	۱	د همدان
$۸۰۶۴\frac{۱۶}{۳۱}$	$\frac{۹}{۳۱}$	۱۱	۶	۰	د مراغه
$۱۱۳۶۳\frac{۷}{۱۱}$	$\frac{۳}{۱۱}$	۲	۱	۱	د اورمیه (رضائیه)
۲۵۰۰۰	-	-	-	۲	د مشهد و طبس
$۲۰۸۳۳\frac{۲}{۳}$	$\frac{۲}{۳}$	۱۶	-	۲	د مشهد و هرات
۱۲۵۰۰	-	-	۲	۱	د کرمانشاه و سمنان

سکه های مس ضرب شده در شهرهایی که در آنجا سکه طلا و نقره ضرب میشود و همچنین در بعضی از شهرهای دیگر، تنها در قلمرو همان شهرها ارزش و رواج دارد . برای مثال گوئیم قرا پول (پول سیاه) شهر خوی در تبریز و مراغه رایج نیست و متقابلا سکه های مسی تبریز در مراغه و خوی رواج ندارد و نیز

استنباط میشود هر جا که تومان محاسباتی در حدود هشت ریال نقره ارزش دارد، پول شاهی که در آنجا رایج است به نسبت ارزش واقعی هزاری رایج می‌ارزد؛ این معنی که ۲۰ شاهی یا یک هزاری تبریز ۱۶۰ شاهی دیوانی بیشتر نمی‌ارزد و یک هزاری مشهد و طبرستان پنجاه شاهی دیوانی یا ۲ ریال می‌ارزد و با این تغییر در ارزش پول، تقریباً غیر مقدور است که بتوان نقصان و کاهش پول را استنباط کنیم. با توجه باینکه در سراسر ایران تبدیل سکه‌ها، با مقایسه با پول دیوانی، بسیار آسان است و با این سکه است که عوارض و مالیات‌ها را می‌پردازند و لهذا مالیات جنسی بر حسب خروار تبریز یا دیوانی تاده میشود (یک خروار برابر ۱۰۰ من هشت عباسی).

تومان هشت ریالی در عرف و معاملات عمومی به تومان تبریزی معروف است و در تبریز نیز آنرا پول دیوانی می‌گویند تا با تومان خود تبریز که ۶ ریال و ۱۰ شاهی ارزش دارد اشتباه نشود.

وزن سکه‌ها

یک تومان طلا دقیقاً یک مثقال و $\frac{۱}{۴}$ مثقال وزن دارد.

یک ریال طلا دقیقاً دو مثقال و $\frac{۱}{۴}$ مثقال وزن دارد.

پول‌های خارجی که در ایران رواج دارد

غروش رایج (پیاستر رایج) پول عثمانیست که انواع مختلف آن ارزش متفاوت دارد چنانکه غروشی که بتاريخ ۱۲۰۳ هجری ضرب شده یعنی پیاستر زمان سلطنت سلطان سلیم، در آذربایجان سیزده شاهی و نیم تاجهارده شاهی دیوانی ارزش دارد ولی کم بدست می‌آید و غروش عین (پیاستر قدیمی) یا التمشلق (۶۰ پارس) زمان سلطان عبدالحمید (ضرب سال ۱۱۸۷ هجری) همه جا یکمزار یا ۲۰ شاهی دیوانی می‌ارزد.

در بغداد سکه‌های جدید یعنی پیاسترهای زمان سلطان مصطفی (ضرب سال ۱۲۲۲ هجری) و سلطان محمود (ضرب ۱۲۲۳ هجری) هر یک ۶۴ تا ۶۵ پارس می‌ارزد.

یوزلق زمان سلطان سلیم (۱۰۰ پاراس) و ضرب سال ۱۲۰۳ هجری در تبریز به ۳۴ شاهی تا ۳ شاهی و $\frac{1}{2}$ خرید و فروش میشود.
 دو بوتی Dobuti پول و نیز یست ولی چون طلایش خالص نیست ارزش زیادی ندارد و چندان معامله نمیشود .
 دوکای هلند Ducat یا باجقلو که از روسیه میآید ، در سالهای ۱۸۰۶ تا ۱۸۰۸ در ایران فراوان بود و هر باجقلو برابر ۴ ریال و ۲۰ شاهی یا شش هزار دینار ارزش داشت .

اوزان

مبنای اوزان جو یا کندم است و اضعاف آن چنین میشود:

یک نخود برابر با ۴ جو

یک مثقال برابر با ۲۴ نخود یا ۹۶ جو

یک مثقال برابر با ۲۲ قیراط .

مثقال در ایران وزن ثابت و واحد یست و برای توزین طلا و نقره و اشیاء گران بها بکار میرود.

یک درهم برابر با ۱۸ مثقال

یک درهم مساوی ۴ دانگ و نیم

یک دانگ برابر است با $\frac{1}{4}$ هر چیز .

یک سیر برابر با ۱۶ مثقال یا ۱۵۳۶ جواست

من تبریز یا من دیوان و معروف به من هشت عباسی

هر من تبریز برابر با ۴۰ سیر یا ۶۱۴۴۰ جواست ($۴ \times ۲۴ \times ۱۶ \times ۴۰$) و

مقیاس متداول در این دوره همین من تبریز میباشد .

من تبریزی نه عباسی

این من شامل ۴۵ سیر است و تنها در ناحیه تبریز متداول است و برای توزین حبوبات و غلات بکار میرود ولی سایر اشیاء مثل قند و قهوه با من تبریزی هشت عباسی توزین میشود .

من ایروان

این من که آنرا در اصفهان سنگ کهنه میگویند و فقط در حدود اصفهان بایتخت قدیم ایران استعمال دارد دوازده عباسی است و شامل ۶۰ سیر میباشد. من شاهی یا شانزده عباسی که از مستحذات شاه عباس بزرگ و شامل ۸۰ سیر است برای توزین همه چیز، در مناطق اصفهان، کاشان و رشت و گیلان بکار میرود و در تهران هم برای توزین بعضی از اشیاء مثل تره بار بطور عمده فروشی مورد استعمال دارد.

من شیرازی شامل ۴۵ سیر است و مانند من تبریز در قلمرو فارس بکار میرود و بجز محصولات زمینی، همه چیز را در بنادر خلیج فارس با این مقیاس توزین میکنند.

من خوی در آذربایجان و من ری در عراق معروف به ۳۲ عباسی و شامل ۱۶۰ سیر است. در خوی این واحد برای سنجش همه چیز بکار میرود ولی در تهران و قزوین جز برای توزین گندم و جو و تره بار و صیفی مورد استعمال ندارد. من مراغه یا هیجده عباسی شامل ۹۰ سیر.

من ارومیه یا ۴۰ عباسی شامل ۲۰۰ سیر.

سنگ هاشمی که مصرفش در بنادر خلیج فارس و ۱۴ من نه عباسی است. این سه مقیاس اخیر در نواحی مذکور برای توزین غلات و میوه تره بار بکار میرود

من طبس در خراسان شامل ۲۰ سیر.

من دیوانی یا من هشت عباسی در تهران و همدان و کرمانشاه و قزوین و مشهد و هرات و مرو و مازندران و استرآباد و ساری و بار فروش و کرمان استعمال دارند.

خروار برابر ۱۰۰ من دیوان یا ۵۰ من شاهی یا ۲۵ من ری است در سراسر ایران متداول است.

مقیاس طول

واحد مقیاس طول ذرع شاهی است و برابر ۱/۰۲۵ متر میباشد و بدو نیم ذرع تقسیم میشود. يك ذرع برابر است با دو نیم ذرع یا چهار چارک.

يك ذرع برابر است با ۱۶ گره .

يك گره برابر است با دو بهر .

ذرع تبریز برابر است با ۱۷ گره شاهی یا $\frac{۱۷}{۱۶}$ ۱۰۸۹ متر .

ذرع شرعی که در ایران دیگر متروک شده است.

ذرع شاهی در تمام ایران متداول و قانونی است ولی ذرع تبریز فقط در

همان حدود تبریز معمول است.

مقیاس مایعات

برای توزین مایعات هیچ مقیاس واحدی نیست. مایعات را با من توزین

میکنند.

بایان

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی